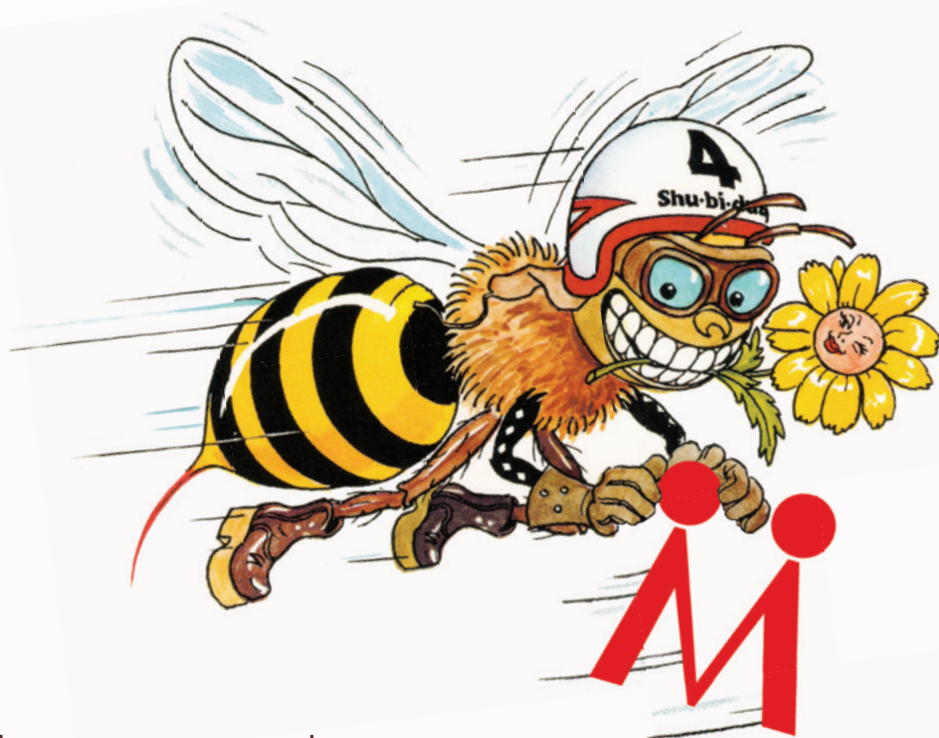

SPROG & SAMFUND

Tidsskrift fra Modersmål-Selskabet 2024/3

Bien og sproget

Shu-bi-dua greb fat i modersmålet og udfordrede det – drillede det, nussede det og trænede det. For snart et år siden kunne fraktioner af det egentlig ikke længere eksisterende band fejre 50-året for dets første single, *Fed Rock*, som også var det nummer der – i kraft af de klassiske kor-vrøvlord – gav dem navnet Shu-bi-dua da Danmarks Radio i skyndingen havde brug for at give dem et navn.

Her på falderebet af *shu-bi-læet* skriver vi om Shu-bi-duas tekster, med særligt fokus på de nogle gange sprogudfordrende rim. Var det rent pjat, eller kunne metoden også nå en overraskende dybde?

Derudover kan du på bagsiden hygge dig med en *shu-bi-tværs*, som en sådan nødvendigvis må hed-

de. En søvngænger-nem vandring ned ad minder-nes allé vil den være for ægte kendere, men måske nærmest umulig for den der ikke rigtig har fået de gamle sange ind under pandelappen.

Når bien fra *Shu-bi-dua 4* med ophavsretslig til-ladelse snupper Modersmål-Selskabets logo, sym-boliserer det også noget andet. Sprog & Samfund har fået ny redaktør, og denne vil naturligvis også flytte lidt på tingene. Ikke mindst har redaktøren sammen med en ny grafiker arbejdet på at moder-nisere tidsskriftets udseende.

Kig indenfor. Dette nummer byder blandt andet også på højskolelitteratur, indsigter i arbejdet med *Dansk Udtaleordbog* og en sjov opdagelse knyttet til de kendte runesten. ■

Indhold

Ny dansk udtaleordbog side **4**

Mønstre i udtaleforandring side **5**

Hvordan man laver en udtaleordbog side **6**

Den fonetiske fordring side **8**

*Store krumspring af hensyn til rim og versefødder var i
Shu-bi-duas storhedstid en gave til teksterne, og langtfra
altid på bekostning af alvor og inderlighed.*

Symfoni af hane, Vibe og Svane side **14**

*I år udkom to nye romaner inden for en ny højskolegenre
som fik vind i sejlene under den første coronabølge.*

Tæl vi it mæ? side **17**

Kommentar til artiklen På feltarbejde i Felsted fra forrige nummer.

Runestenen i 3D-scanneren side **18**

Shu-bi-tværs side **20**

Modersmål-Selskabets bestyrelse

Leder: Christian Munk

leder@modersmaalselskabet.dk

Viceleder & webmaster: Nikolai Sandbeck

webmaster@modersmaalselskabet.dk

Redaktionssekretær: Michael Bach Ipsen

red@modersmaalselskabet.dk

Resterende bestyrelse: Ingrid Carlsen, Ulla Weinreich, Svend

Nielsen, Torben Arboe, Tijana Vujadinović og Mikael Fabrin

Suppleanter: Alex Speed Kjeldsen og Christopher Morgenstierne

Kontakt & info

Modersmål-Selskabet, % Christian Munk, Portlandsvej 40, 1.,
2300 København S • Tlf.: 21 860 864 • CVR-nr.: 76824215

sek@modersmaalselskabet.dk

Kontingent & betaling

300 kr. pr. år. Portotillæg udland: 150 kr. • MobilePay: 35556

Reg.nr.: 9570, konto-nr.: 667 6901

SWIFT/BIC: DABADKKK, IBAN: DK8030000006676901

Betalingservice: PBS-nr.: 09525351, debit.gr.: 00001

Kunde-nr. = medlems-nr. (4 cifre)

Modersmål-Selskabets formål

Modersmål-Selskabet har til formål at virke for bevarelse og udvikling af modersmålet som en grundlæggende forudsætning for dansk kultur og folkestyre. Dette tilstræbes ved:

- *At vække forståelse for betydningen af en klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift – med respekt for dialekterne.*
- *At formidle kendskab til forskning og uddannelse vedrørende det danske sprog.*

Sprog & Samfund

Modersmål-Selskabets medlemsblad, SPROG & SAMFUND, udkommer fire gange årligt. Artiklerne tegner ikke nødvendigvis selskabets holdning. Eftertryk er tilladt med kildeangivelse.

Redaktion: Christian Munk, Ulla Weinreich, Michael Bach

Ipsen, Mikael Fabrin og Martin Lund

Ansvarshavende redaktør: Martin Lund

martin@modersmaalselskabet.dk

Layout: Maja Krog

ISSN: 0108-433X (trykt udgave) • ISSN: 2246-4212 (PDF)

Dette nummer: September 2024 (42. årgang, nr. 3)

Kære læser

Det er nu mig der har overtaget roret som redaktør af Sprog & Samfund. Jeg er cand.mag. i dansk og retorik og har tilbragt mit voksne arbejdsliv i min egen lille, selvstændige biks, Skriverådet.

Kort fortalt var jeg begyndt at omgås Modersmål-Selskabets bestyrelse i forbindelse med nogle oplæg på Sprogense, og jeg skrev også nogle artikler til Sprog & Samfund – et skønt lille blad, syntes jeg, som jeg i øvrigt roste næsten til skyerne. Og især det sidste skal man jo passe på med ...

Tilbuddet om at være redaktør kunne jeg i hvert fald ikke sige nej til.

Jeg har påvirket og påvirker Sprog & Samfund på en lille række af større punkter. Allerede før jeg blev redaktør, opfordrede jeg til at få bladet emballeret. Jeg synes simpelthen det er afgørende bedre at sidde med et altid tørt og rent blad mellem hænderne, og åbenbart sparkede jeg en halvåben dør ind. Tak for det!

Et andet væsentligt punkt er kommaerne. Hidtil har normen været traditionelt grammatisk komma, og så kunne en skribent få nyt komma hvis denne bad om det, hvilket faktisk en del har gjort. Nu vender jeg den om: Udgangspunktet er nyt komma, lidt misvisende kaldt kommatering uden startkommaer.

Og så har jeg ikke mindst sammen med Maja Krog arbejdet på at kvikke Sprog & Samfunds layout op. Ja, punktstørrelsen i brødteksten er øget fra 9½ til 10, men der er samtidig justeret lidt ved marginbredderne, og derfor er tabet af tekstplads begrænset til meget tæt på ingenting. De øvrige ændringer er nok nemmere at få øje på.

Tak til Michael Bach Ipsen for at få sat mig godt i gang. Og nå ja, for resten: God læselyst!

M MODERSMÅL-PRISEN

Ib Grønbech sidder klar til at få overrakt Modersmål-Prisen på Vendsyssel Teater den 14. august.

Vendsyssel-Gildets næstformand, Kirsten Borghild, overrækker Ib Grønbech med en inderlig tale på vendelbomål.

Michael Bach Ipsen holder prismotiveringstalen for Ib Grønbech, der indtil nu kun har prøvet at få en pris på en carport.

Ib Grønbech spiller to af sine hits efter prisoverrækkelsen for, som han siger, at jawwe de sidste rotter u'.

Fotos: Kurt Bering, Ole Ipsen & Ingrid Carlsen.

I det foregående nummer af Sprog & Samfund, 2024/2, blev det i artiklen *Nye sprogløst opstår – andre uddør* slået fast at »Hans var træt af bøger« er en *helsætning* i sætningen »Hans var træt af bøger, fordi han ikke kunne læse«. Dette er naturligvis ikke korrekt. Ledsætningen (fordi ...) er et led i helsætningen, og dermed udgør hele udsagnet helsætningen. Den grammatisk overordnede del, »Hans var træt af bøger«, er i den givne sammenhæng ikke en helsætning, men derimod det de fleste kalder *helsætningsstammen*. Vi beklager fejlen!

Ny dansk udtaleordbog

Ruben Schachtenhaufen, Michael Bach Ipsen og Mikael Fabrin

Dansk Udtaleordbog er den første udtaleordbog på dansk i over 30 år, og den udgives af Modersmål-Selskabet.

I 1990 udkom Gyldendals udtaleordbog *Dansk udtale*, og blot året efter kom Munksgaards *Den Store Danske Udtaleordbog*. For første gang i over 30 år kommer der en ny dansk udtaleordbog, og den udgives af Modersmål-Selskabet. Når vi synes det er en god ide at udgive en ny udtaleordbog, er det først og fremmest fordi de fleste dansktalende i dag har en anden udtale end hvad der angives i de gamle ordbøger.

Der kan være forskellige grunde til at man vil slå et ord op i en udtaleordbog. Den mest oplagte er at man er usikker på hvordan et ord udtales, enten fordi man er i færd med at lære dansk, eller fordi der for os alle sammen indimellem er huller i vores viden om sproget. Selv om man har dansk som modersmål, kan man være i tvivl om hvad der er gængs udtale af fx *Rømø*, *prognose* og *pomelo*.

En udtaleordbog giver også et indtryk af hvordan ord faktisk udtales – uden at vi nødvendigvis er bevidste om det. Stavemåder og andre forhold kan give os en ide om at der er to vokaler i *køkken*, eller at *øjet* og *odde* udtales vidt forskelligt, men faktisk siger vi normalt bare [kʰøkɐn], og mange af os udtaler *øjet* og *odde* helt ens. En udtaleordbog er således også en kilde til at blive mere opmærksom på hvordan vi udtaler ordene.

En tidssvarende udtaleordbog er et vigtigt dokument for fremtidens sproginteresserede og sprogforskere. Vi bruger stadig de gamle ordbøger som vigtige kilder til at studere hvordan sproget har lydt engang, og hvordan sproget forandrer sig. Tænk hvis vi havde udtaleordbøger fra 1800-tallet eller længere tilbage!

Det sidste er også et argument for at lave en *trykt* udtaleordbog. På mange punkter er det mere praktisk at lave en online-ordbog; den er lettere at

søge i og kopiere fra, den er lettere at rette fejl eller tilføje informationer i, og den har ikke pladsbegrænsninger. En trykt udtaleordbog er et tidsbillede. Den giver et billede af hvordan dansk lyder i disse år, og det kan man sammenligne med ældre beskrivelser og fremtidige beskrivelser.

Man kan også spekulere over om det er en god ide at lave en udtaleordbog på *skrift*. Ville det ikke være smartere at indtale alle ordene og udgive en lydbog i stedet? Det er der helt sikkert nogle der kunne få glæde af, men lydskrift er ikke bare en fattig erstatning for lydfiler; lydskrift kan noget som lyd ikke kan. Lydskrift giver først og fremmest en visuel repræsentation af udtalen. Med lydskrift kan man mere direkte sammenligne /pʰæ:v/ *pære* og /pæ:v/ *bager* og se hvad der er ens og forskelligt i de to ord. Lydskriften og den visuelle repræsentation er langt mere velegnet når man vil formulere udtaleregler og beskrive sprogets lydstruktur, og den visuelle repræsentation af udtalen har vist sig at være et rigtig godt supplement når man lærer et fremmedsprog. ■

Dansk Udtaleordbog præsenteres onsdag den 27. nov. kl. 18 på Københavns Universitet, Søndre Campus, Emil Holms Kanal 2, 2300 Kbh. S, bygning 23, auditorium 23.0.49. Medlemmer der ikke afhenter bogen ved arrangementet, får den tilsendt med PostNord umiddelbart efter, medmindre man har valgt DAO som foretrukken fragtform.

Mønstre i udtaleforandring

Michael Bach Ipsen

Udtaleforandring har altid fundet sted, således at den udtale der tidligere var normal, senere bliver opfattet som gammeldags. Et eksempel er det såkaldt “flade” a, der i begyndelsen blev betragtet som “grimt” og “udannet”, men som det ville være meget påfaldende *ikke* at bruge i dag. Omvendt er den samme “flade” a-kvalitet i den konservative udtale af *græde* og *præst* ved at blive afløst af den åbne a-lyd. Der er altså ikke noget objektivt kriterium for hvilken vokal der lyder ny eller gammel, rigtig eller forkert. Lydudviklingerne er et resultat af påvirkning fra nabolydene, hvor f.eks. /r/ på dansk ynder at trække omkringstående vokaler i en bestemt retning (se også Rasmus Hayes Andersens artikel om r-sækning i *Sprog & Samfund* 2023/2).

Et eksempel på nyere udtaleforandringer har jeg netop undersøgt og beskrevet i en lille undersøgelse af 10 personer på 23-29 år og 10 personer på 59-73 år i Hovedstadsområdet. De blev bedt om at oplæse en række sætninger i hvilke undersøgelsesordene stod i en naturlig sammenhæng, og bagefter skulle de oplæse undersøgelsesordene isoleret.

En tydelig udtaleforandring er udjævningen af vokalforløbet i ord der rimer på *bjerger* (figur 1) og *Børge* (figur 2), således at /r/-fonemet forsvinder og den foregående vokal i stedet forlænges så man eksempelvis ikke kan høre forskel på *hærge* og *have*. Fænomenet er langtfra nyt og blev observeret af Lars Brink og Jørn Lund hos børn allerede i 1970'erne. Hos nuti-

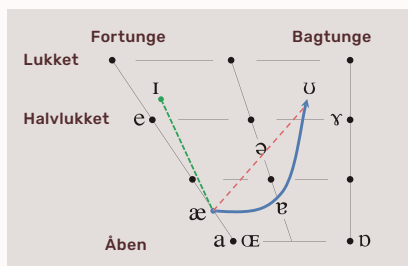
dens unge – i hvert fald i Hovedstadsområdet – er denne udtaleforandring helt gennemført.

Hos samme gruppe har jeg undersøgt en anden lydforandring, nemlig hvad der sker med vokal-længden før blødt d, j/g, v og dobbelt-r. Her ville man forvente forlængelse af vokalen hos de yngre, men resultaterne var ikke entydige. De unge havde lang vokal i *skove*, *værre* og *større*, men ikke i *stege*, og de ældre havde også lang vokal i *større*. Det tyder på at samme type udtaleforandring er sat tidligere ind i nogle ord end i andre. Her er det ikke uvæsentligt at *større* er et højfrekvent ord, dvs. langt hyppigere forekommende end *stege*.

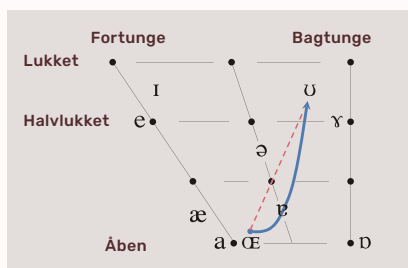
Lidt overraskende fandt jeg at den korte vokal i *bedde* (til forskel fra *bede*), der allerede er blevet lang hos de ældre, igen synes at være blevet kortere hos de yngre, men stadig lyder anderledes end den gamle udtale af *bedde* med kort /e/. Det lader til at tungeplaceringen under artikulationen af det bløde d smitter af på e't, så der i stedet kommer én lang hybrid-lyd af e og blødt d.

Det er ikke kun mellem generationerne vi ser udtaleforandringer. Også den enkelte sprogbruger forandrer sin udtale lidt i årenes løb. Selv hos Dronning Margrethe, modtager af Modersmål-Pri-

sen, vil man i de senere nytårstaler finde flere tilfælde af schwa-assimilation end i de ældre. Dette er når det sidste ubetonede -e i en stavelse smelter sammen med nabokonsonanten, som til gengæld bliver længere, f.eks. *finde* /'fena/ → /fenn/. ■

Figur 1: Normalt vokalforløb (blåt) og -udjævning (stiplet rødt) i ord der rimer på bjerger.

Figur 2: ... og i ord der rimer på Børge.

Hvordan man laver en udtaleordbog

Ruben Schachtenhaufen

Den 27. november udkommer den nye *Dansk Udtaleordbog* fra Modersmål-Selskabet. Her fortæller jeg om hvordan ordbogen er lavet.

Når man skal oversætte store mængder tekst til lydskrift, er der nogle forskellige metoder man kan overveje. Man kan for eksempel gå impressionistisk til værks og lydskrive hvert enkelt ord, lyd for lyd, sådan som man har hørt det udtalt, eller som man selv synes man udtaler det. Man kan også bruge teknologi a la det der populært kaldes kunstig intelligens, hvor man på baggrund af en masse eksempler træner en computer til at give fornuftige bud på hvordan ord skal lydskrives.

En tredje metode, som er den der er benyttet i den nye udtaleordbog, er at formulere regler for forholdet mellem bogstaver og udtale. Disse regler kan formuleres i computerkode, så man får et program hvor der puttes ord ind i den ene ende og kommer lydskrift ud i den anden ende.

Rimelig regelret

Dansk retskrivning bliver indimellem skældt ud for at have en meget ringe sammenhæng mellem bogstav og lyd. Vi har masser af ord som udtales på ret forskellige måder alt efter hvad de betyder, eksempelvis *så*, *helt*, *for*, *uret*, *egen*, *vagt*. Derfor kan det ved de første mange øjekast godt virke som en umulig opgave at beskrive forholdet mellem ortografi og udtale med regler.

Metoden bag ordbogen er da også at inkludere anden viden om ordene end selve stavemåden, navnlig hvordan et ord er dannet af mindre enheder. Ordet *uret* kan være et /uʁ/ *ur* med bestemt-hedsendelsen /ɐ/ -et, eller det kan være /bat/ *ret* med præfikset /u/, som en *uretfærdighed*. Når man ved om det er det ene eller det andet, giver udtalen sig selv. Substantivet *en helt* er sådan set ganske regelret i sin udtale: 1) Vokaler er normalt korte før to konsonanter, 2) et kort *e* udtales normalt mere

åbent, og 3) enstavellesord får normalt stød hvis de opfylder bestemte fonetiske betingelser. Det giver udtalen /hɛlt/. Når adjektivet *helt* udtales med langt *e*, er det fordi det er en bøjning af *hel*, hvor der kun er en enkelt konsonant efter vokalen. Derfor er vokalen lang, og derfor er den ikke åbnet. Computerkoden får at vide at adjektivet *helt* er *hel+t*, og at dette *t* ikke påvirker udtalen af roden *hel*.

I andre tilfælde har vi ord som *klog* og *kog*, som rimer, men når man tilføjer -t, ændres udtalen af *kog* fra /kʰɔy/ til /kʰɔkt/, mens *klog* ikke ændrer udtale ud over at der tilføjes et /t/. Det gælder generelt at -t påvirker verber på denne måde i fx *smagt*, *brugt*, *kogt*, mens det ikke har indvirkning på udtalen af adjektiver, jf. *svagt*, *klægt*, *klogt*.

Computerkoden bag ordbogen er altså – i en eller anden forstand lidt ligesom vi mennesker – forsynet med viden om ordenes ordklasse, hvilke elementer de er sat sammen af, hvordan de er bøjet, og de udtaleregler der gælder i forbindelse med sammensætning, bøjning osv. Når først den viden er på plads, er forholdet mellem bogstav og lyd i dansk langt mere regelret. Det har ganske vist krævet noget arbejde at analysere hvordan alle danske ord er dannet, og hvilke udtaleregler der gælder når man kombinerer forskellige orddele, men at kortlægge sprogets i alt 15-20.000 små orddele og de lydlige regler for deres sammensætning er langt mindre tidskrævende end at skulle lydskrive mange hundrede tusind ord ét for ét i deres fulde længde.

Regler for den historiske udvikling

Mange ord i ordbogen har mere end én udtaleangivelse. I langt de fleste tilfælde skyldes det hvad man kan kalde lineære fonologiske forandringer.

Sprogs udtale forandres meget ofte på en måde der kan beskrives med faste regler – regler som rammer alle ord med en bestemt sekvens af lyde. Nogle eksempler på dette er givet i den forudgående artikel. Man kan i disse tilfælde sige at udtalen af fx *færge* har udviklet sig lineært fra /fæʁuə → fæʁuə → fæʁu → fæ:ʊ/. Med de fonologiske regler listet i en slags kronologisk rækkefølge emulerer computerprogrammet i virkeligheden hele den fonologiske udvikling i dansk tilbage fra et sted i 1800-tallet og frem til i dag. Man kunne i princippet stoppe programmet på forskellige steder og få udtalen i en bestemt tidsperiode, men af praktiske grunde er det kun de seneste udtalevarianter der medtages i den trykte udgave af ordbogen.

Andre udtalevariationer er ikke lineære udviklinger af en historisk udtale. Man kan for eksempel tage ordet *pomelo*, som er relativt nyt i dansk (fra 1988, jf. *Den Danske Ordbog*), og som kan betones enten på første eller anden stavelse. Den variation er naturligvis ikke en historisk udvikling fra én form til en anden, men nok snarere en konsekvens af at stavemåden kan fortolkes på to måder. Vi har

en række ord – *tombola*, *vagina*, *pluralis*, *Uranus* m.fl. – som ligeledes kan betones på første eller anden stavelse, med ledsagende ændringer af vokal-kvalitet osv. For andre ord kan det være et spørgsmål om hvorvidt vokalen skal være mere åben eller lukket, fx *krydder*, *smitte*, *frossen*), hvorvidt *g* skal være blødt eller hårdt, fx *bogstav*, *prognose*, og andre ting.

En sidegevinst ved at arbejde med sproget på denne måde, i modsætning til at lave impressionistiske transskriptioner eller bruge kunstig intelligens, er at man får en større indsigt i hvilke udtaleregler der gælder i dansk – både for forholdet mellem bogstav og lyd, for hvad der gælder i forbindelse med sammensætning af orddele og udtalemæssige bøjningsregler, og for såvel historiske som moderne lydlige udviklinger. Når udtalen forandrer sig videre i fremtiden, vil man kunne forlænge computerkoden med yderligere regler og få de nye udtalevarianter med, og således vil det om 10 eller 20 år være langt nemmere at lave en udtaleordbog igen, hvori den til den tid fremherskende udtale er repræsenteret. ■

Litterært folkemøde i Skørping

Herman Bang Selskabet afholder for anden gang litterært folkemøde på KulturStationen i Skørping d. 5.-6. oktober 2024. Modersmål-Selskabet deltager ligesom i 2022 med en stand, og Michael Bach Ipsen holder foredrag om den nye børnebog *Michaels ABC på wæjlbomol* lørdag d. 5. oktober kl. 15:30.

Programmet for hele weekenden kan findes på hermanbangselskabet.dk, hvor man også kan købe en lørdagsbillet til 150 kr., en søndagsbillet til 125 kr. eller en weekendbillet til 200 kr.

Den fonetiske fordring

Martin Lund

Store krumspring af hensyn til rim og versefødder var i Shu-bi-duas storhedstid en gave til teksterne, og langt fra altid på bekostning af alvor og inderlighed.

Shu-bi-duas første single, *Fed rock*, udkom i efteråret 1973, og fraktioner af bandet har i den anledning holdt 50-års *shu-bi-læum* i 2023 og ind i dette år. Jeg nåede lige at skrive om deres musik i Gaffa ved nytårstid, både en personlig feature-artikel og kortfattede anmeldelser af samtlige 18 album plus det løse. Sammenlagt har jeg i de artikler kortlagt kanel og skidt rent musikalsk – hovedsageligt fordelt på deres to perioder i netop dén rækkefølge.

I denne artikel vil jeg kigge på teksterne. Dem er der allerede skrevet om, ikke mindst i Danske Studier i anledning af 35-årsjubilæet i 2008. I en særdeles grundig og vældig akademisk artikel, *Danmarks logofile orkester: Shu-bi-dua og sproget*, kategoriserer Ken Farø og Henrik Lorentzen de konkrete teknikker bag det der ellers bare er kendt lidt upræcist som Shu-bi-duas finurlige tekster. Faren ved en sådan kategorisering er antydningen af at disse teknikker er bevidste, samt at den sproglige læglatin i sig selv skulle være relevant for emnet; men har man Shu-bi-duas tekster og melodier på hjernen, er artiklen nem og genkendelig at læse. Artiklen kommer godt omkring, og jeg kan ikke undgå at krydse dens spor, men det er mestendels andre ting jeg fokuserer på.

Genial sangskat – dårlig smag

I begyndelsen af 90'erne var Shu-bi-dua ikke særlig populære blandt folk der kan skelne mams fra jams. De havde efter fem års pause (og ni års fald mod glemsel) fået et comeback i 1992 med *13*, men ambitionerne var på dramatisk vis dalet til et lavpunkt, ikke mindst musikalsk, men også tekstmæssigt. Gammel kærlighed rustede iblandt os, og vi unge der, som alle unge, havde brug for at

positionere os musikalsk, ymtede ikke meget om vores barndoms fascination. Andre var helt fløjet og troede måske ligefrem at det var en infantil kærlighed kun egnet for børn og dansktoplyttere. Jeg husker stadig da Wili Jønsson i et underholdningsprogram fra 90'erne blev spurgt til muligheden for Gasolins gendannelse og svarede noget i retning af at det kunne blive den dag Shu-bi-dua stoppede. Jønsson spillede med Sort Sol, og der var tåkrummende langt mellem *hot* og *not*.

Inden da havde en kun halvt god *Shu-bi-dua 11* fra 1985 været uden "stemmen", og 12'eren fra 1987, der ellers var en rigtig flot plade og det kunstnerisk rigtige comeback, havde manglet markedsføring og gennemslag. Det er årsagerne til at *Shu-bi-dua 1-10* opfattes som de klassiske Shu-bi-dua-udgivelser, hvor uretfærdigt det end måtte være for *11* og især *12*, samt de punktvisse reminiscenser af forudums styrke som, når ret skal være ret, også findes i det videre forløb.

Op igennem 00'erne blev det igen normalt at værdsætte Shu-bi-duas gamle tekster – hvilket artiklen i Danske Studier også er udtryk for – mens den musikalske side fortsat blev holdt ud i strakt arm. Denne skæve anerkendelse var helt uretfærdig, for melodierne og produktionerne var aldeles fremragende.

Langt senere – i forbindelse med Bundesens død, en generel forandring i tiden og endelig jubilæet – er tingene ved at falde mere på plads. Musikken bliver atter anerkendt, og jeg husker med glæde min lettelse da Wili Jønsson – ja, der var han igen – for 1-2 år siden i et DR-program om danske hits udtrykte en generel anerkendelse af Shu-bi-dua som netop melodimagere!

Men her gælder det teksterne. Det er dog den

mest musikalske side af det tekstlige jeg vil beskæftige mig med, nemlig Shu-bi-duas gennemgående fordring om altid at være tro mod rimet og sangbarheden. For en ordens skyld skal jeg sige at min notation af deres tekster med hensyn til udeladte stavelser er tro mod det sunge ord.

Alternativ udtale

Lad os dykke ned midt i storhedstiden – på den femte plade, der som den eneste i den ordinære række hedder noget andet end et fortløbende tal, nemlig 78'eren. Her er første vers i *Hånden uden hår*:

Der var engang en gut der drak så meget te
at han fik poser under begge øjnené

Han kunne aldrig sove, og når han faldt i søvn
vågned' han så hurtigt at man tro'de det var løwn

Det er ret typisk. Et endelses-e løftes til et lydret e, og ordet løgn afvikles på jysk. Men vi køber den fordi vi får serveret den alternative meningsfuldhed at det rimer.

Man kan godt sige at -né og løwn er en slags sproglige mikro-vitser. Disse små endorfin-skabende glimt gør på trods af de vilkårlige regelbrud teksten nemmere at huske. I den konkrete sang er de fremmedartede udtaler med til at skabe (hyggelig) uhygge: Mens vi på tekstsiden forstår at det er nat, og at der er underlige ting på færde, lægger det mørke løwn yderligere til, ligesom tydelige stød på både -né og løwn bidrager til en lille skælvende fornemmelse.

Den endnu mere sjællandske, i hvert fald talesproglige, svækkelse af b til w kan også bruges. Det sker eksempelvis i *Knald i låget* fra 3: »Der er altid no'en der skal råwe / Det er dem vi kalder de kloge«. Men også fynsk, eller de facto bare et sprog uden bløde d'er, kan bruges, for med det kan man slippe for en stavelse som er ude af trit med verse-

fødderne. Det sker eksempelvis i *Sand-Hans* fra 3: »Adieu – hjem til kaffe med flø'«. Eller i *Mig og så Harry* fra 4:

Moralen er ty'lig
men styg og mo(d)by'lig

De fuldtallige stavelser ville have ødelagt metrikken og ikke givet plads til det markante *tyyy* og *byyy* som Bundesen udspyer. Det regnestykke der skal gå op og sidde lige i skabet, er det musikalske og det udtryksfulde. Bemærk i øvrigt at selve titlen *Mig og så Harry* i første instans udelukkende har det overflødig *så* med af metriske hensyn. Men den slags er også en gave som skaber præg og dybde i en tekst. I dette tilfælde betyder gaven i det lille ord *så* at *Harry* præsenteres som noget særligt. Dette særlige uddybes aldrig, men det er med til at skabe mystik og storhed i en mærkelig tekst om en mand der i ørkenen omgivet af kannibaler ender sine dage som en kage – hvilket vi har et fandenivoldsk forvarsel om midt i teksten med ordene »Og så løb vi ud i sandet«.

Disken er af vinyl, farvet som et underhyl

Det kreative holdarbejde

Er den slags vellykket? Ja, i dén grad! Var Shu-bi-dua bevidste om de nøjagtige betingelser for at det var vellykket? Næppe. At vurdere at noget er godt nok, implicerer ikke nødvendigtvis en granskning af hvorfor. Og i øvrigt skal man jo aldrig spørge en forfatter om

hvad han eller hun mener, for det får man ofte kun en fattigere tolkning ud af.

I storhedstiden var teksterne oftest holdarbejde mellem seks temmelig kreative sjæle, eller en gruppering heraf, hovedsagelig Bonden, Bosse, Dingeren og Jens Tage. Bosse bidrog bl.a. med det helt syrede og fantasifulde som præger især 1-5, og man kan se at det forsvinder lidt efter 7'eren hvor han og Jens Tage blev smidt ud, men sørme dukker op på 11'eren hvor han var trukket ind fordi de var ►

Shu-bi-dua på toppen og i kreativt stærkeste konfiguration – fra venstre: Claus Asmussen (guitar, produktion), Bosse Hall Christensen (trommer), Kim Daugaard (bas), Michael Bundesen (sang, mundharpe), Jens Tage Nielsen (tangenter) og Michael Hardinger (guitar). En afspejling af den legendariske fotograf Erik Petersen, der var ansat på Politiken fra 1939 til 1994, ses i øverste venstre hjørne.

Fotografiet er fra 7. juni 1978, altså efter udgivelsen af 78'eren i marts og før optagelsen til Leif i Parken i august. De befinder sig på en terrasse til et hus eller sommerhus. Hverken Asmussen eller Hardinger kan i dag huske hvor det er.

i tekstkrise i Bondens fravær.

Michael Bundesens rolle i tekstarbejdet var tovholderens. Han førte pennen, hvilket han i øvrigt gjorde så sjusket at kun Bundesen selv kunne læse det, og det kunne han åbenbart heller ikke altid: »Og resten af verset ka' jeg slet ikke læse – det er skrevet med en frygtelig skrift«, ja, det er faktisk en improvisation. *McArine* var en Claus Asmus-sen-komposition som blev smidt ind i puljen som den allersidste og med dertil hurtigt færdiggjort tekst i studiet ved indspilningen af *Shu-bi-dua 4*.

Det er da muligt at Bundesen i sit stille sind havde fundet det oprindelige bud for kedeligt og derfor havde forberedt det som en practical joke inden han gik til mikrofonen, men det siger lidt om hvor hans kreativitet lå.

De gode løsninger kom meget impulsivt den gang. Men også i dette tilfælde tilførte det en måske for ophavsmændene ubevidst kvalitet: Den hermed indføjede påpegning af teksten som tekst synes at gøre historien om den gæve skotte endnu mere overleveret og mystisk, og det klæder den.

Påvirkning vestfra

Engelsk og engelsk udtale kan også bruges, men det synes som regel at kræve lidt mere relevans end dialektale omslag gør. Denne relevans ligger som regel i at Shu-bi-dua kigger langt mod vest. I *Colour på Tossen* fra 78'eren findes relevansen naturligtvis i den teknologiske udvikling, der også dengang prægede os sprogligt og ikke mindst kulturelt. Der kunne såmænd sagtens helt konkret stå *Colour* på sådan et fjernsyn, eller også kunne et lille panel nede i hjørnet med RGB-farverne vise det. Jeg behøver vel ikke redegøre for at *tossen* er en rimelig kortform af *tossekassen*, men jo også går direkte på den tosse der kigger på det, og som hævder at få kulør. Stort set alt var dobbeltbundet.

Jeg har fået fjernbetjening – remote control med en knap der lyser når min kaffe bli'r for kold

Her udtales *remote control* fuldstændig dansk (med tre stavelser i *re-mo-te*) for at få det til at rime på *kold*. Ingen markerede handlinger uden effekt, og effekten her er jo afspejlingen af fremmedgørelse ved det engelske og det nye.

Senere i sangen sker det omvendte:

Og mens hajen og aben drager bort
så er der sport og Weather Report

Nu synges *Weather Report* netop på engelsk, bl.a. for at få det til at rime på *bort*. Men der er mere i det, hvilket også de store begyndelsesbogstaver afslører: Det amerikanske jazz-rock-fusionsband Weather Report havde i marts 1977 udgivet albummet *Heavy Weather* indeholdende megahittet *Birdland*; Shu-bi-dua udgav 78'eren præcis et år efter. Den

musikalske reference sømmes fast med syvtommersøm idet Shu-bi-dua synger Weather Report flerstemmigt med opadglidende toner, akkurat som det benævnte band kunne have gjort. Helt konkret giver såvel en vejrudsigt som et program

eller koncertoptagelse med netop Weather Report fuld realistisk mening.

I det hele taget sendte Shu-bi-dua mange helt aktuelle musikalske hilsener. I tekstlig form eksempelvis i *Nylon Brando* fra 2 (1975) hvor The Drif-

ters-hittet *Kissin' in the Back Row of the Movies* fra 1974 parafraseres som en slags begreb: »Og hvis du kisser in the backrow of the movies med mig, er der ingen der gør vrøvl, de siger: 'iiiiismand'«. I melodisk (og tekstlig) form eksempelvis med *Brdr. Gebis* fra 6, udgivet i juni 1979, som synes direkte at plagiere træk ved *Too much heaven*, som Bee Gees udgav som single i oktober 1978, netop da Shu-bi-dua arbejdede med deres 1979-udgivelse. Og sådan kunne jeg blive ved.

Og gu've' hvor mange flere tekstlige og musikalske referencer jeg ville kende hvis jeg ikke var et børnehavebarn dengang og dernæst 7-10 år da jeg opdagede Shu-bi-dua? Men vi er mange på omtrent de 50 som har haft denne tilgang til Shu-bi-dua. Hvem er Sterling Moss? Hvem er Elsa Gress? Hvem er Eartha Kitt? Og hvad betyder dette og hint? Vi har måske langt oppe i årene stykket nye brikker til puslespillet. Ja, så sent som forleden fik jeg opklaret hvad *veksled' til pari* (fra *Mig og så Harry*) betyder. Vage forestiller om ukendt slang for at skifte fly i eller flyve til Paris kunne omsider skydes ned da Claus Asmussen gav en forklaring som jeg bare kunne have slået op i Den Danske Ordbog. Nogle gange er der mere i det, andre gange mindre. Det var et gement nødrim (så meget er der jo heller ikke som rimer på Harry) og en linje som ikke bidrager ►

Der' ting i livet man husker til man dør Den første mand på månen Otto Leisners go'e humør

til tekstens fremdrift – men i det mindste var det mig en gåde i over 40 år.

Fantasien og den kærkomne overfortolkning spiller ofte med. Lad os tage et vers fra *Greven ud af luften*, også fra 78'eren:

Der er spænding i romanerne
mandemod og kvindelist
Der er også brug for svanerne
for de får hinand'n til sidst

Hvad betyder det med svanerne? Tja, et solidt indholdsmæssigt bud kunne være at det refererer til *Svanesøen*, hvor Odette og Siegfried til sidst får hinanden. Og så skulle man jo nok stoppe dér, men et intuitivt billede siger også at to svaner der mødes næb mod næb, danner et hjerte. Desuden animerer "svanerne" den faste kliche om "strygerne", som jo sætter ind når der er følelser på spil. Ordene "brug for" støtter den læsning.

Ikke-rimet som greb

Med alle de rim og troskaben mod det fonetiske i Shu-bi-duas tekster er det interessant også at slå ned på det ikke-rimede som et greb. Det handler dels om hvad jeg vil kalde det tabte rim som humoristisk virkemiddel, og dels om ikke-rimet som en udmærkning.

Slutningen af *Generatorbouillon* fra 1 lyder således (og koret svarer i parentes):

Jeg kører på min longjohn – (generatorbouillon)
og er på vej til Hongkong – (generatorbouillon)
for at spille pingpong – (generatorbouillon)
med min fætter Børwøh – (generatorbouillon)

Ud over at bryde de sirlige rim er navnet Børge bevidst udtalt så bøvet og vulgært som overhovedet muligt. Det er en lille provokatør der vil fri af rimets spændetrøje – med understregende effekt.

Ikke-rimet som humor er også brugt i *Livets pølse* fra 2:

Han står og graver kloakker
og pludselig falder han i
Så råber hans makker:
"Iwoiouiwuiou"

Altså rimet tabt på grund af sproglig (og kulturel) distance. *Fluer i kødbyen* fra 3 har et mellemspil hvor det lyder:

Lår'ne klistrer – på nudister
Alle gafler – is i vafler
Slatne måger – intet vover
Nøgne kroppe
Gnid ... ah ...

Mon ikke det er rimeligt at sige at det er liderligheden som bryder frem af rimets spændetrøje?

I *Mig og så Harry* får ikke-rimet noget eksisten-

tielt eller skæbnesvangert over sig. Med strukturen A-A / B / C-C / D i versene forekommer den sidste linje at være særligt udmærket, fx »Og så løb vi ud i sandet«. I *Dallas* fra 8 har det en mere stump effekt. Strukturen er A / A / B / B / C, og man kan sige at den udmærkede linjes storhed bliver ironisk og nedladende:

Før var Dallas kendt som by'n hvor Kennedy
blev skudt
men efter Ewing-klanen kom, er byen fuld
af krudt
Vi elsker dem fordi
De er så men'skeli'
Og så spiller de så godt

En særligt smuk ting er det indvendige eller tidlige rim kombineret med ikke-rimet. Mens alle de overstående strukturer findes i sammenlignelige kunstneres sange, er jeg ikke kommet i tanke om noget der matcher strukturen i *Den røde tråds* to omkvæd:

Jeg voksed' og koksed'
Jeg fandt en plads i solen
I skolen lærte jeg at skrive De med stort

Og senere:

Jeg voksed' og koksed'
Jeg fandt min plads i skyggen
med ryggen op mod muren
Hvorfor blev jeg født?

Ud over de raffinerede tidlige rim, der virker som accelerationer mod ud-ad-planken-linjerne, er her også strukturelle raffinementer på indholdssiden: *en plads i solen*, som man jo kan lede efter og finde, bliver jævnfør jegets triste sociale erfaring i livet til *min plads i skyggen*, og håbet om opadstræben bliver erstattet af en fastlåst position og den håbs-torpederende linje »Hvorfor blev jeg født?«.

Det antydes flere steder, også i artiklen i Danske Studier, at Shu-bi-dua altid afmonterer alvoren og inderligheden. Det mener jeg ikke – eller også mener jeg bare ikke at et dobbelt bogholderi af finurligheder og alvor nødvendigvis spænder ben for hinanden. I hvert fald er alvoren for eksempel gennemført i den smukke *Stjernefart* fra 7, og trods ordspil i løbet af versene er den også dominerende og stærk i for eksempel *Gøj den gamle* fra 1, *Den røde tråd* eller *Enc og alene* fra 10. Du kan selv finde flere.

So long – nu lyder Mutters gong-gong. ■

Hundej eller hundejg?

I *Mig og så Harry* fra *Shu-bi-dua* 4 indgår det mærkelige væsen *hundej(g)en*. Ifølge Claus Asmussen stammede ideen om et mærkeligt dyr fra et Anders And-blad: For at beskytte sine gode venner, De Tre Små Grise, præsenterer Lille Ulv sin far, Store Stygge Ulv, for en såkaldt *grisenin*. Griseninen bestod af et par klumper dej samt bl.a. gulerodsnæse og -ører og nogle fjer i bagenden.

En hundej(g) ligner tydeligvis ikke en grisenin, men dej-delen kan nok være ført over i navnet. På originalindspilningen såvel som

på diverse live-optagelser hører jeg kun *bundej* uden g. Et g ville ellers være nemt at høre, ligesom hvis man siger *bejk*. I teksterne der følger med Shu-bi-dua-boksen fra 2010, er det *bundej*, og det mener Asmussen også det skal være. Men i originalteksten står der altså *bundejg*, og det er fx også sådan der står i artiklen i Danske Studier.

Det eneste der ud fra de givne oplysninger vil få disse modstridende oplysninger til at passe meget godt sammen, er at man i 1977 har villet bruge en gammeldags stavemåde, *dejg*, som ellers var gået ud af retskrivningen i 1955, og at man siden har glemt dette.

Symfoni af hane, Vibe og Svane

Michael Bach Ipsen

I år udkom to nye romaner inden for en ny højskolegenre som fik vind i sejlene under den første coronabølge.

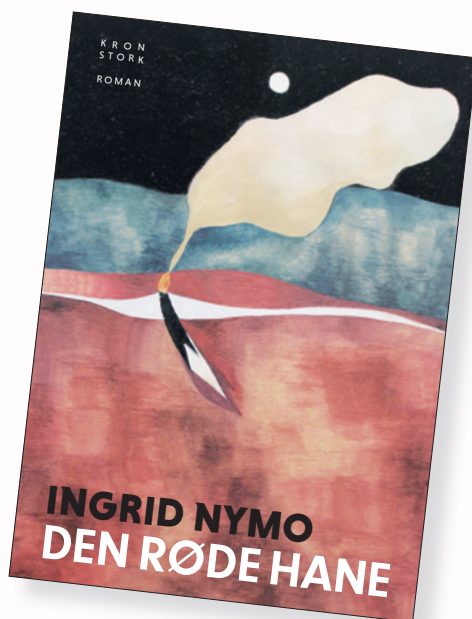
Stine Pilgaard modtog i 2021 De Gyldne Laurbær for *Meter i sekundet*, hvor højskolesangene vælter ud af ærmet på en skriveleerers kæreste der gennemlever en hel dannelsesroman uden et egentligt plot (se Sprog & Samfund 2021/3), og samme år erklærede Laura Ringo at *Grundtvig er død*, mens hun i mere end én forstand afklædte en fallet forstander og en ung skriveleer.

Temaet om den unge, kvindelige fortæller der er usikker på sig selv og sin identitet og spejler sig i ældre generationer, går igen i *Den røde hane* af Ingrid Nymo og *Hvor vinger vokser* plus nodehæftet *Vibens sange* af Ditte Svane. Begge forfattere er højskolelærere og aktuelle med deres anden roman. Her gør de med meget forskellige, men overbevisende virkemidler deres fortælling nærværende og udstiller tidens og generationernes idiosynkrasier.

Begge forfattere formår at vise hvor fattigt vores samfund bliver når vi indretter det efter parametre der kan kvantificeres i regneark. Den ene hovedperson i *Hvor vinger vokser*, Birgitte Vibe, også kaldet Viben, konkluderer nøgternt: »Hvorfor er højskolen en god idé? (...) Skoleformen har eksisteret i næsten hundrede og firs år. Finansieret af staten og uden nogen målbar effekt. Man ville ikke kunne opfinde højskolen i dag.« Og *Hanen* gør det uhåndgribelige jordnært: »På døren sidder Thisted Kommunes logo: Jomfru Maria med barnet i armene midt i en strålekrans (...) Afstanden mellem den historiske Maria og det symbol, hun er blevet, virker uoverstigelig, som afstanden mellem sprog og følelser.«

En genresuite

Den røde hane trækker på både gamle folkesagn, antikken og moderne litteratur. Med et digt og en

Den røde hane er nomineret til DR Romanprisen 2025.

lejlighedssang undervejs skriver den sig også ind i den gren af litteraturen der kredser om folkehøjskolens fællesskabsånd, og om end mindre erotisk eksplicit end Ringo er Nymo ikke blufærdige læsere nådig.

Der tages forbilledligt hensyn til læseren med et persongalleri på første side, så man altid bevarer overblikket, og på de bagerste sider findes der referencer til forfatterens litterære inspiration og citater brugt i replikker. Hovedpersonen Roberta er fortæller romanen igennem, godt halvvejs opbrudt af vennen Silas' dagbog, og til sidst efterfulgt af veninden Amalies brev til sin far. De tydelige synsvinkelskift gør det nemt at følge flere personers tankerækker uden at disse behøver at komme til udtryk i replikker eller virker forcede.

Robertas tanker kredser om alskens for de fleste

mennesker genkendelige situationer, som der ellers sjældent sættes ord på – fra hverdagens Anthon Berg: »De flaskeformede stykker med likør forsvinder først, derefter alle dem med flydende karamel. Snart er der kun hindbærnougat tilbage.« til den etablerede accept af strukturel sexism: »Jeg var stadig vant til at tænke på opmærksomhed fra drenge som noget i bedste fald tvetydigt, et møde der som en naturlov ville indebære elementer af aggression: en blyant i låret, en væltet snemand, et skub ind i en hæk og et væld af øgenavne.«

Det gennemgående plot er en krimifortælling: Næsten det halve Thy er på jagt efter en pyroman, der ender med at få liv på samvittigheden. Parallelt giver fortælleren os en mindre, men ikke mindre dramatisk, krimi i forskudt tid, idet hun forsøger at nå til bunds i hvem der mange år tidligere har taget livet af *den røde hane*, som tilhørte en af egnens indbyggere. Hun hævner sig til sidst med midler fra sit job i den kommunale hjemmepleje – et job der skildres uhyre realistisk med minuttyranni, demens og etiske dilemmaer krydret med pilgaardske metasproglige observationer:

»Skal vi lige kigge til bleen?« spørger jeg. Et inddragende hjemmehjælper-vi har sneget sig ind i mit sprog. Jobbet smyger sig om mine bevægelser og vælger mine ord. Når jeg mader folk, åbner jeg min egen mund på vid gab og laver tyggebevægelser. Det er menin-

gen, de gamle intuitivt skal efterligne, men det er lige så meget mig, der efterligner dem.«

Dialekt

Et ellers alt for sjældent virkemiddel i dansk litteratur er at de lokales replikker er gengivet på dialekt for at skabe autenticitet og afspejle lokalsamfundets ånd og humor, også når en ældre mand er den eneste der ikke kan se at hans vittighed ikke er sjov (mere): »Det er, fordi kwinder mest er lawen af fedt. Du kan sije, hwa du wil, men det' bare æ en langtidsholdbar materiale. De holder præcis lisse læng som æ huse fra æ 80'ere å 90'ere. 40 år!«

Graden af dialekt varierer tilmed mellem personer og situationer på det fonetisk bogstaverede thybomål, og det kan af og til være udfordrende for udenbys læsere. Den er mindre tyk i hjemmeplejen, hvor de bl.a. diskuterer om de skal dokumentere på telefon eller på computer: »Ahmen det bliver da nøj gratwærk mæ sårn lille skærm!« ►

»Nu ska wi huske æ papirer,« siger Anne-Lise.

»Åh, gu fri os wel,« siger Tove og lader øjnene smutte hektisk rundt på det ark, hun får stukket i hånden.

Aftenholdet er begyndt at få et skema med ud på ruterne, hvor vi skal notere minutterne, vi bruger på henholdsvis personlig pleje, borgerkontakt, kontakt til pårørende, sårpleje, ernæring og oprydning.

»Pas nu po æ å gratte hel te,« siger Anne-Lise, da hun rækker et papir til Pia, som er ved at spise gulerodskage.

»Men hwa hwis man udfører æ borgerkontakt samtidig mæ æ personlig pleje? Ja, det will da wære underlig andt!« siger Tove.

»Og hvad så, hvis man rydder lidt op på køkkenbordet samtidig med, at maden er i mikroovn?« siger Jeppe.

»Det har wi jo wært igennem,« sukker Anne-Lise, »bare skriw nøj, det lige møj. Wor kære ledels har brug fo æ tal te at regne æ pris u for jen enkel ydelse. Det' te nøj analyse.«

Svane- og Svante-sange

Hvor vinger vokser har ligesom *Meter i sekundet* ikke noget egentligt plot, men uden at det på nogen måde går ud over interessen for at følge hovedpersonens udvikling. Fortælleren er hårdt ramt af impostor-syndrom – dvs. tvivler på at hun overhovedet er den rette til jobbet – da hun bliver ansat som ny skrive lærer på en fiktiv højskole i Kronjylland. Hun bliver opsøgt af skolens ukronede litteraturredning, Birgit Vibe, der som 70-årig mere eller navnlig mindre frivilligt er gået på pension og med sin Kirsten Birgitske aura og pondus sidder tungt på sin tjenestebolig. Vibens velmenende råd lyder: »De unge ved ikke, hvad de vil (...) og slet ikke, hvad de har brug for. Det er det, højskolen skal hjælpe dem med at finde ud af.«

Viben har som ung skrevet adskillige digte, og dem har hun pludselig bestemt sig for at få den unge fortæller til at sætte i toner. Det bliver ikke forelagt som et tilbud der kan afslås, og den unge har notorisk svært ved at sige nej. Deres forhold begynder således meget asymmetrisk, men efterhånden som de kommer ind på livet af hinanden, bliver man gennem *Vibens sange* præsenteret for den ellers bryske ældre dames bløde og kærlige sider, og den unge træder i karakter. Det bliver på den måde en dobbelt dannelsesroman, hvor begge hovedpersoner bliver mere nuancerede i deres syn på omverdenen.

»Min generation kæmpede for et samfund, hvor man kunne gøre og leve, som man ville (...) de kan bare tage sig sammen. Det gjorde vi andre og klarede det fint.«

»Kan du ikke selv høre, at du benægter de unges problemer, samtidig med at du indrømmer, at pro-

blemerne også eksisterede i din ungdom? (...) Det er lidt for nemt at sige, at alt var bedre i gamle dage, og de unge bare skal tage sig sammen.«

Kompositionen og udviklingen fører tankerne hen på den tidligere modtager af Modersmål-Prisen Benny Andersen med *Svantes viser*, og i *Vibens sange* er størstedelen af de ti tekster skrevet i højskole- og fællesskabsånd og ledsages af gode, sangbare melodier med den rette balance mellem overraskelse og forudsigelighed – som serveret på et sølvfad for et sangbogsudvalg. Sangene kan høres på forfatterens hjemmeside: dittesvane.dk.

Ditte Svane: *Hvor vinger vokser / Vibens sange*. WGPRESS, 2024. ISBN: 978-87-94338-13-4/-12-7. 252/16 sider. 230/90 kr.

Ingrid Nymo: *Den røde hane. Kronstork*, 2024. ISBN: 978-87-94429-09-2. 370 sider. 275 kr. Medlemmer får 35 pct. rabat på kronstork.dk med rabatkoden ÆRØJEHØNE. ■

Tæl vi it mæ?

Prof. Dr. Elin Fredsted, Flensborg og Jels

Tak for den interessante redegørelse for tonale accenter i Felsted, hvor Marie Bjerrum som bekendt gennemførte grundige undersøgelser af sin hjemegns dialekt i midten af forrige århundrede. Men der er en formulering i artiklen, som jeg gerne vil kommentere kritisk: »De seneste studier er fra 1940'erne og 1950'erne, så ingen vidste, om de tonale accenter stadig fandtes i Sønderjylland.« (s. 9 øverst i venstre spalte). Vi er tusindvis af øst-sønderjyder, der er bevidste om vores brug af de tonale accenter. *Tæl vi it mæ?*

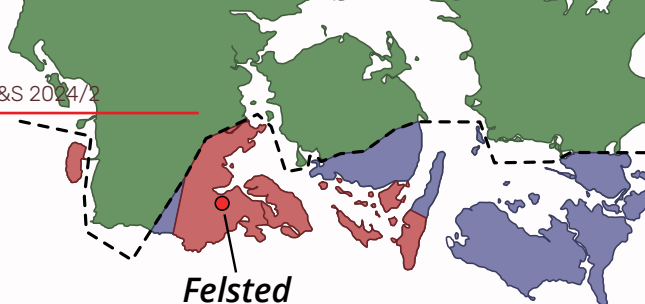
For nylig havde jeg en diskussion med en sprogbruger fra Aabenraa (økonom), der påpegede, at han ikke (som jeg) brugte accent 2 (dvs. forlænget eller faldende tone, red.) som markering af pluralis i ordet *best*, men brugte fleksionsendelsen *-e* uden accent 2, nemlig *beste*.

»Sie do *†heest*? Æ sie *beste*.«

Der kunne her være flere forklaringer på denne uoverensstemmelse i sønderjysk sprogbrug: (1) forskel på dialekterne på hhv. Aabenraa- og Haderslevvegnen, (2) det generelle skred i brugen af pluralismarkeringer fra accent 2 hen imod fleksionendelsen *-e* (hvad jeg ikke rigtig tror på i dette tilfælde), eller (3) at vi med ordet *best* har et grænsetilfælde, der har at gøre med de lydmæssige forudsætninger for accent 2. Accent 2 kræver en lang vokal eller en kort vokal plus stemt(e) konsonant(er), idet accent 2 er en ordaccent, der ikke udelukkende er knyttet til vokalen, men også til den eller de efterfølgende stemte konsonanter, f.eks. som i *komm* (infinitiv af *komme* på sønderjysk), hvor primært konsonante(r)n(e) bærer stemthed og længde.

Ikke tilstrækkelig stemt lydmasse

Kortvokal plus ustemt(e) konsonant(er), såsom i *best* eller *knap* (pluralis generelt: *knappe*), giver egentlig ikke stemt lydmasse nok til accent 2. Netop eksemplet *knap/knappe* er beskrevet således af

Felsted

■ stød ■ hverken stød eller tonal accent
■ tonal accent --- stødgrænse

Ellen Jensen og Magda Nyberg i 1977 i forbindelse med deres undersøgelse af emmerlevdialekten (Jensen & Nyberg, 1977:49).

Jeg køber altså ikke umiddelbart hypotesen om, at vokaler og konsonanter ikke længere forlænges ved accent 2. (Hvad udgør for øvrigt helt præcis sammenligningsgrundlaget her, for så vidt ældre lydoptagelser ikke indgår i undersøgelsen?).

Det er også værd at tage i betragtning, at ord som f.eks. præsensformen af verber uden fleksionsendelse, hvis rod ender på *-r*, *-s*, *-l* eller *-n*, generelt har vokalforkortelse i accent 1, så kontrasten mellem kort og lang markeres tydeligt (hhv. opretholdes): *han spis* (præsens), med kort vokal og accent 1, versus *å spiis* (infinitiv) og *han spiist* (præteritum), med lang vokal og accent 2. Vokalforkortelsen rammer naturligvis også andre ordklasser, f.eks. substantivet *tag*, sønderjysk *tach*, der udtales [tɑχ] med kort vokal.

Tak i øvrigt for jeres optimisme med hensyn til *æ sprochs* vitalitet. Den optimisme deler jeg – delvis. ■

PS: † var det tegn, Nikolaj Andersen indførte for accent 2.

PPS: I 2025 udkommer der en bog om de autoktone sprog i Slesvig, herunder to artikler om sønderjysk. Bogen er skrevet på tysk. *Fines regni non fines orbis terrarum*.

Litteratur

Nikolaj Andersen: Den musikalske Akcent i Øst-slesvigsk, i *Dania IV*, 1897.

Ella Jensen & Magda Nyberg: Emmerlevdialekten – bidrag til beskrivelse af en vestslesvigsk dialekts lydsystem, 1977.

Foto: CC BY-SA, Roberto Fortuna, Nationalmuseum.

Runestenen i 3D-scanneren

Carl Jørgen Nielsen

Nye analysemetoder giver ofte nye svar, også inden for runeforskningen. Men de stiller undertiden også nye spørgsmål. Det gælder eksempelvis Jellingstenenes *Thyre*.

Der kendes fire runeindskrifter hvor Thyres navn optræder. De findes alle på runesten som står ret nær ved Vejle. Én indskrift findes på den runesten som er anbragt i et lille anlæg foran kirken i Bække, én på runestenen uden for kirken i Læborg, og to på de runesten som står mellem kirken og gravhøjene i Jelling. Det har man altid vidst.

Ravnunge-Tues runer

Det nye er at de fire indskrifter sandsynligvis er lavet af den samme mand. Hans navn står på stene i Bække og Læborg: Ravnunge-Tue. Men ved anvendelse af en særlig 3D-scanningsteknik, som gennem de seneste 25 år er udviklet af arkæolog Laila Kitzler Åhfeldt fra Riksantikvarieämbetet i Sverige, kan man påvise at runerne på den store Jellingsten, rejst af Harald Blåtand efter forældrene

Gorm og Thyre, er indhugget af den samme runerister som mejslede runerne på Læborgstenen. Så Ravnunge-Tue har nu også den store Jellingsten på sit cv. Det gælder med stor sandsynlighed også den lille Jellingsten, som Gorm rejste efter Thyre, for runeformerne på de to sten er identiske.

De fire indskrifter er i 16-tegnsrunealfabetet, vikingetidens runerække, som blev brugt i perioden fra cirka 800 til cirka 1000. 16-tegnsrunerækken har skullet repræsentere et lydinventar svarende til det vi kender i moderne dansk. Således har 4 runetegn skullet dække 10 vokaler, mens 12 runetegn har gengivet 16 konsonanter og nogle nasalkombinationer, eksempelvis har k-runen ud over g- og k-lyd dækket lydforbindelserne ng og nk. Indskrifter i 16-tegnsrunerækken har altså ikke været til hurtiglæsning, idet læseren hele tiden har skullet overveje hvilken lydværdi de enkelte tegn havde.

Thorvi og Thǫrvǫ

Navnet *Thyre* staves i indskrifterne på Bækkestenen, Læborgstenen og den lille Jellingsten med fem runetegn: Først en th-rune som lydligt svarer til ustemt th-lyd som i det engelske ord *thing*. Dernæst en u-rune som repræsenterer o-lyd. Så en r-rune som bare betyder r-lyd. Herpå følger endnu en u-rune, men som denne gang skal læses som v-lyd. Og til sidst en i-rune. Altså: *Thorvi*. Det ligger jo lidt langt fra *Thyre*. Men *Thyre* er en middelalderlig form, hvorimod navnet på hendes tid blev udtalt *Thorvi*, med tydelig reference til guden Thor.

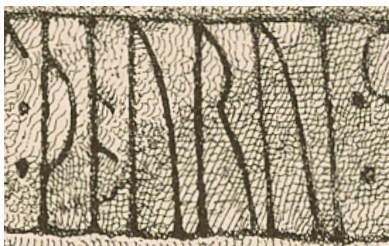
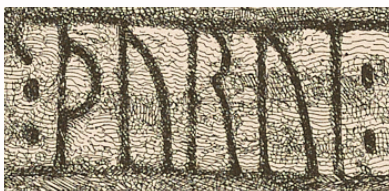
På den store Jellingsten staves *Thyres* navn imidlertid med 6 runetegn. En særlig a-rune som betegner nasal a-lyd, er indsat mellem th-runen og u-runen. Denne stavemåde har voldt en del vanskeligheder for runeformkerne, og det har ikke skortet på forslag, men ingen har været rigtig overbevisende. Blandt andet er det svært at forklare nasalitetsbetegnelsen i ordet (se f.eks. Karl Martin Nielsen: "Til runedanskens ortografi" i *Arkiv för nordisk filologi*, nr. 75, s. 37-38, 1960, fotografisk optryk 1970).

Indskriften har i øvrigt nogle lidt konservative træk og virker på en måde sprogligt ældre end indskriften på den lille Jellingsten. Harald kan have ønsket en indskrift med en vis traditionspræget tyngde (se f.eks. Lisbeth M. Imer / foto: Roberto Fortuna: *Danmarks runesten*, s. 181, 2. udg., 2023). Men indskriftens stavning af *Thyres* navn er ikke konservativ. Den er uden fortilfælde. Og i det hele taget: Hvorfor staver Ravnunge-Tue ikke bare *Thyres* navn som han plejer?

Ikke længere hedninge

Der kan ligge et muligt svar i det forhold at Haralds forældre var hedninge, hans mors navn oven i købet med henvisning til guden Thor. Hendes religiøse ståsted afspejles vel af de to thorshamre der udsmykker indskriften på Læborgstenen. Men der er jo så gået nogle år: Begge forældre er døde, Harald er blevet døbt og har behov for at markere sin særlige kongestatus og sin og danernes nye tro med den første kristne runesten i Danmark. Et stort og suverænt udsmykket monument. En markant politisk og religiøs manifestation. Og i den forbindelse kan det have været nærliggende at få flyttet de afdøde forældre ud af hedenskab og ind i kristenheden.

Sådan helt konkret. Arkæologiske undersøgelser viser at gravkammeret i høj anlægget er blevet tømt omkring år 960. Eventuelt efter at gravgodset tidligere er fjernet. Gorms og/eller *Thyres* jordiske rester kan være flyttet ud af højen og ind i kirken i Jelling eller et andet passende sted. Og tilsvarende kan den hedenske reference i moderens navn sløres med en anden stavemåde. Stavemåden er imidlertid ganske svær at finde mening i som udtalegengivelse og har formentlig ikke været brugt som sådan. ■

Kobberstik af Julius Marius Petersen, fra *De danske Runemindesmærker af Ludvig F.A. Wimmer, 1895*. Øverst udsnit: lille sten. Nederst: den store.

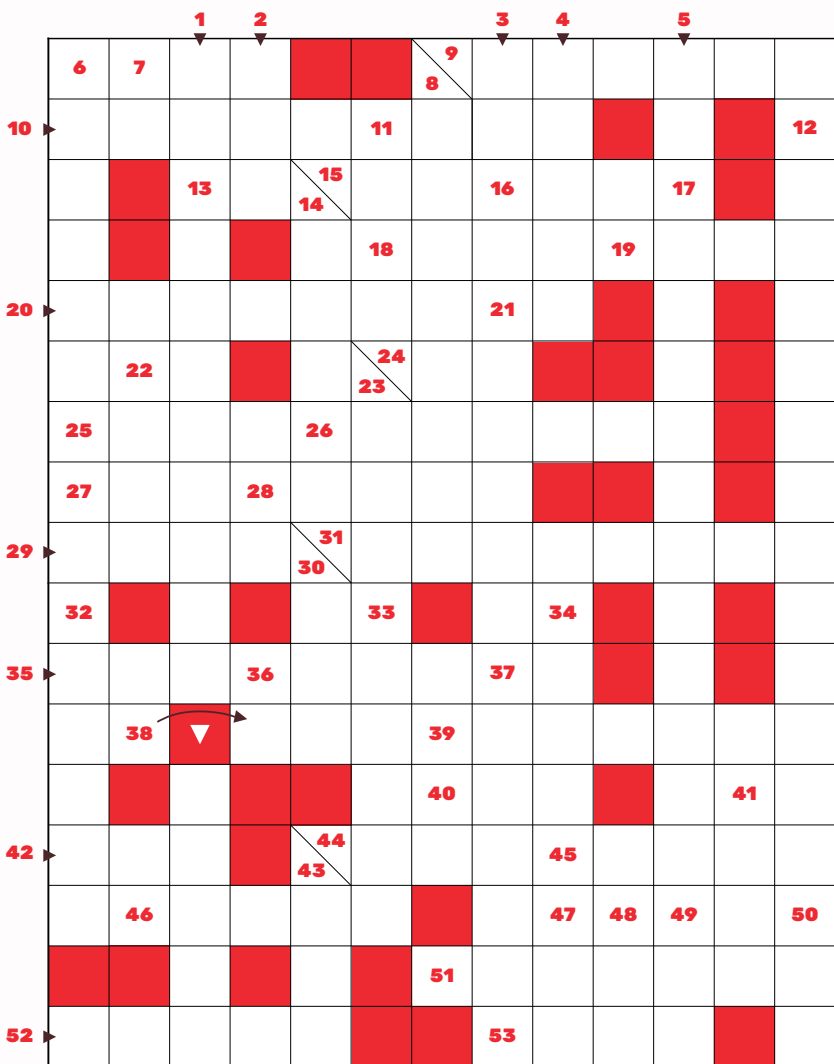

Læborgstenen tegnet af Søren Abildgaard, 1774.

Shu-bi-tværs

Har du styr på Shu-bi-duas tekster på albummene 1-10? Bemærk at forholdet mellem oplæg og svar ikke er leksikalsk eller definerende, men derimod er associativt med reference til Shu-bi-duas tekster.

1. [?] ppa. **2.** Jeg er ingen pin-[?]. **3.** Jeg vil [?] mig en folkevogn. **4.** Som Klodekundskab handler om. **5.** [?] fortæller ærligt. **6.** Forelsket. **7.** [?] skal jeg vise dig. **8.** Fængslende villa. **9.** Som bor i den dybeste tavshed. **10.** Jeg trakterer med øl og [?] **11.** Tages når kaffen er knar. **12.** En hel generation på en halv million. **13.** Resultat af dagens ret. **14.** [?] blå mænd. **15.** Gør som ti ud af [?] **16.** Igen [?] igen [?] igen [?] igen [?] igen. **17.** Hvorpå den fik med en ostesoufflé. **18.** Alpe[?] **19.** Ikke en sådan og heller ikke et rugbrød. **20.** Femetagershjerne. **21.** Tisse. **22.** Forkortet navn på skotte. **23.** Ord uden relation til Shu-bi-dua. **24.** Sikken [?] **25.** Vil du med [?]? **26.** Som vi ser Travolta. **27.** 2-[?] **28.** [?]-back på zarens ishockeyhold. **29.** (Veksled") til samme kurs. **30.** United Steaks. **31.** Og pæne [?] **32.** Mund og [?] **33.** Hvad skal man ikke med en andens tøs? **34.** Ensom sjæl. **35.** Kan ikke. **36.** Hør de knirker, mine nye [?]. **37.** All right uden ål. **38.** Formandens [?]. **39.** Asfalten på 7 og skyerne på 10. **40.** [?] derved slidt. **41.** Partilisten for de danske bilister. **42.** Som det hele skal dufte af. **43.** Fås for 100 spir. **44.** Højtid bagfra. **45.** Alting har en [?]. **46.** Giver bumser. **47.** Initialer for manden med det gode humør. **48.** Sejler en dejlig [?]. **49.** De siger: [?]-mand! **50.** [?], hvad skete der i går? **51.** La dolce vita til søs. **52.** J.R. stikker sådan til konen at man skulle tro han var en sådan. **53.** Mens en kæmpehaj går [?] på én på tretten år.

(G)

Den løste krydsord skal være os i hænde senest den 15. nov. på ic@modersmaalselskabet.dk eller Ingrid Carlsen, Skovvænget 20, 2.th., 6100 Haderslev. Blandt de bedst udfyldte besvarelser findes en vinder af Dansk Udtaleordbog eller to dialektkrus.